

Ten Geleide

In dit nummer worden aspecten van de Ramadan zowel in Indonesië als in Nederland beschreven. Indonesië kent namelijk op Java een eigen ritueel van vergeving aan het einde van de Ramadan. Ds. Anne-Marie Visser beschrijft dit gebruik. Om haar artikel goed te kunnen plaatsen in het kader van de Indonesische traditie, loont het de moeite eerst het overzicht te lezen dat Gé Speelman schreef over de huidige stand van zaken van de dialoog in Indonesië.

Hoe beleven moslims in het algemeen de Ramadan in Nederland en hoe gaat dat de eerste keer? Verder: wat vindt de *Europese Raad van Fatwa en Onderzoek* van het vaststellen van de tijd van het begin van de Ramadan?

Tenslotte publiceren we een Saoedische exegese van een koranvers over de dispensaties tijdens de Ramadan.

Leerhuis (K. Steenbrink)	112
Dialoog in Indonesië (Gé Speelman)	116
Een bijzondere rite: Syawalan (A-M. Visser)	127
Ramadan in Nederland (P. Reesink)	136
Mijn eerste keer (Cihan Vural)	140
Mijn ramadan (Noureddine Steenvoorden)	142
Begin en einde Ramadan (vertaling P. Reesink)	143
Exegese van een koranvers (vertaling P. Reesink)	145
Van her en der	149

Leerhuis

Karel Steenbrink

ZONDVLOED IN PAKISTAN.

SOERA 71 IN VERSCHILLEND PERSPEKTIEF GELEZEN

Zaterdag 21 augustus 2010 kwam de NOS met verschillende nieuws items over de overstromingen in Pakistan. Wilma van der Maten was bij de uitdeling van voedsel door de Laskar i Taiba. De leden van deze beweging komen wél voedsel uitdelen waar het Pakistaanse leger én de buitenlandse organisaties niet komen.

Laskar i Taiba is wijd verspreid in Pakistan. Door de regering opgericht om het islamitisch en Pakistaans karakter van Kasjmir te versterken? Terroristische beweging?

Op het einde van de nieuws items was er een wrang fragment. Er werd gebeden: vernietig de zondaars. Beetje raar gebed, want wie schiet daar bij dat water mee op? Maar commentaar was: zo misbruikt de Laskar i Taiba deze ramp om de mensen voor hun harde boodschap te vinden. Niet ongewoon; ook Open Doors gebruikt de situatie om te wijzen op de ongelijke behandeling van de (kasteloze) christenen en wil extra geld voor hen.

Toeval of niet? Vanmorgen was ik bezig met soera 71 over Noach en de laatste regel van het laatste vers luidt precies zo: Moge God de vijanden (van Noach) vernietigen. Inderdaad gaat het er bij het Noach-verhaal stevig aan toe bij de zondvloed! Baden die mensen hier dus ‘gewoon’ dat Noach-gebed en haalde Van der Maten er iets hards bij? Allahu a'lam bissawab: laat God dat maar uitmaken.

Hierbij toch even mijn bewerking van de vertaling van soera 71, beetje op rijm. Het Noach-verhaal dus, maar wel geactualiseerd naar het Mekka van Mohammed.

Soera 71 NUH

In de naam van God, Erbarmen, Barmhartigheid

1 Wij zonden Noach tot zijn volk:

‘Waarschuw je volk voordat hen een pijnlijke straf bereikt.’

2 Hij zei: ‘Mensen, ik geef jullie een waarschuwing, duidelijk.

3 Dient God, vreest Hem, geef mij mijn gelijk.

4 Dan zal Hij u uw zonden vergeven en u uitstel laten tot een vastgestelde tijd. Gods tijd, als hij komt, verschuift niet meer. Dat het jullie blijkt!’

- 5 Hij zei: ‘Mijn Heer, ik heb mijn volk opgeroepen, dagelijks.
6 Maar mijn roepen heeft hen weg doen gaan, buiten mijn bereik.
7 En als ik hen oproep dat Gij hen kon vergeven, stoppen zij hun vingers in hun oren en bedekken zij zich met hun kleren en volharden zij in hoogmoed grotelijks.
8 En dan heb ik hen geroepen met luide stem en duidelijk
9 en dan heb ik tot hen gesproken openlijk en ook wel vertrouwelijk.
10 Zo heb ik gezegd: Vraagt uw Heer om vergeving, Hij scheldt uw schulden kwijt.
11 Hij zal regen op u storten, rijkelijk.
12 Hij zal u bezittingen en zonen geven
en Hij zal u grond geven en stuurt rivieren wijd.
13 Wat is er met jullie dat jullie niet durven hopen op Gods mildheid?
14 Hij heeft u toch geschapen in grote variëteit.
15 Zie je niet hoe God de zeven hemelen heeft gespreid?
16 En hoe Hij de maan in hen heeft geplaatst
tot een licht en de zon, bron van helderheid?
17 En God heeft u geplant uit aarde, groeizaamheid.
18 Daarna zal Hij u in haar doen terugkeren en u uithalen, uitgereikt.
19 God heeft voor u de aarde gemaakt tot een tapijt
20 om te wandelen op brede paden, wijd.’
21 Nuh zei: ‘Mijn Heer, zij beledigen mij en zij volgen mensen wier bezit en kinderen niets brengen dan treurigheid.
22 Maar zij beraamden gewelddadigheid,
23 en zij zeiden: “Niemand zal verlaten uw goden, noch Wadd, Suwā‘, noch Yaghūth en Ya’ūq en Nasr overlaten aan vergetelheid.”
24 En zij brachten velen in verwarring. Jullie brengen alleen maar groter onduidelijkheid.
25 Zij verdronken, kwamen in het vuur door hun zondigheid.
Niet vonden zij voor zich hulp buiten de Godheid.’
26 En Nuh zei: ‘Mijn Heer spaar op de aarde van de ongelovigen geen enkele entiteit.
27 Indien u hen spaart brengen zij uw dienaren tot richtingloosheid.

Zij kunnen niets anders voortbrengen dan doem en ongelovigheid.

28 Mijn Heer vergeef mij en mijn ouders en wie als gelovige mijn huis binnentreedt en de gelovige mannen en vrouwen. Breng de zondaars niet dan vergetelheid.'

Nog eens de tekst in zijn geheel lezend is het eigenlijk een prachtige actualisering van het Noach-verhaal. Dit is wel het verhaal van Noach maar voor heel veel mensen ook het verhaal van de profeet Mohammed die in Mekka voornamelijk tegenstanders had, die hem uitlachten, met hem debatteerden en ook wel enge dingen toewensten. Noach preekt dat de mensen zich moeten bekeren. Dan zullen zij ook beloond worden met: regen in overvloed, water! Op het eerste gezicht een beetje eigenaardige beloning in een verhaal over zondvloed. Dat is natuurlijk toch wel iets voor Mekka, iets wat je in de woestijn wel wil hebben naast bezittingen, zonen en grond (vers 12-14). De vijf afgoden die hier alleen genoemd worden in de Koran zijn voor een deel bekend uit opgravingen in Jemen, waar een enkele rond 200 v. Chr. al in een inscriptie voorkomt, maar de meesten zijn verder onbekend gebleven.

In dat slotgebed wordt om vergeving gebeden, met een laatste zin, toch nog even de vervloeking van de vijanden, zoals we ook in de psalmen vaak tegenkomen en ook in het Nieuwe Testament (vooral boek van Openbaring, dat druipt van bloed van vijanden). Het blijft toch af en toe wat griezelen met die religieuze teksten, hoe mooi aanpassingen van oude verhalen het ook kunnen zijn.

Nuh (Noach) in de ark
In *Zubdat al-tawarikh*, Turks, 16e eeuw

Dialogo in Indonesië

In september/oktober was Gé Speelman op reis in Indonesië. Ze ging op bezoek bij een aantal theologische opleidingen waar de Protestantse Theologische Universiteit een band mee heeft. Ze bezocht Kupang (Timor), Jakarta, Salatiga en Yogyakarta.

Op reis in Indonesië word je getroffen door de dynamiek van deze samenleving, waar alles in beweging lijkt te zijn. Een reusachtig land met grote problemen maar ook grote mogelijkheden. Waar moslims meer dan 85% van de bevolking uitmaken, en christenen niet boven de 10% komen. Qua minderheids- en meerderheidspositie een spiegel van de Europese situatie. Met één verschil: waar in Nederland een kleine meerderheid nu geen enkele binding met een religie heeft, is Indonesië het meest religieuze land ter wereld. 99% van de bevolking antwoordt desgevraagd dat religie ‘belangrijk tot zeer belangrijk’ is in hun leven. Een percentage dat nergens anders ter wereld wordt gehaald. Hoe gaat in zo’n land de dialoog tussen moslims en christenen te werk en waar liggen de pijn- en conflictpunten? Een korte reis als de mijne kan daar natuurlijk geen sluitend antwoord op geven. Toch een paar indrukken en verhalen.

Achtergrond

Kerken in Indonesië zijn vaak verbonden met een bepaalde streek en een subcultuur. In bepaalde regio’s zijn relatief veel christenen, soms de meerderheid van de bevolking. Dat geldt bijvoorbeeld voor Flores en Timor en veel van de kleinere eilanden in Zuid-Oost Indonesië. Maar ook voor delen van Noord-Sulawesi en de Batakstreek in Sumatra. In andere regio’s is het patroon meer gemengd (de Molukken bijvoorbeeld), terwijl christenen op Java, het dichtstbevolkte en economisch meest welvarende deel van Indonesië, een vrij kleine minderheid zijn.

In artikelen en boeken over het recente verleden wordt vaak gerefereerd aan de typisch Javaanse vorm van spiritualiteit, waarin de balans en harmonie tussen mens en natuur, tussen God en mens en tussen mensen onderling een belangrijke

component is. Deze spiritualiteit kleurt en kleurde de houding van Javaanse moslims, ook als het gaat om de relaties met mensen van een ander geloof. Nu veel Javanen in grote steden wonen, is daarnaast een andere oriëntatie binnen de islam ontstaan. Er is meer contact met de islamitische buitenwereld. Veel moslims gaan bijvoorbeeld op pelgrimstocht naar Mekka en Medina, en veel studenten gaan in andere moslimlanden als Maleisië, Egypte en Saoedi-Arabië studeren. Daarnaast wordt door sommige islamitische organisaties uit het buitenland subsidie gegeven voor bijvoorbeeld moskeebouw, onderwijsprojecten en publicaties. Door de politieke ontwikkelingen is er ook een veel groter bewustzijn bij moslims van hun islamitische identiteit. Dat is ook zichtbaar op straat. Toen ik hier was in 1986, waren er hier en daar vrouwen die een hoofddoek droegen, nu is de hoofddoek veel wijder verbreid. Overigens wordt die door veel vrouwen dan weer wel gecombineerd met een spijkerbroek en motorhelm, want vrouwen rijden vaak hun eigen motor!

De oriëntatie op een ‘zuivere’ islam is geen recente ontwikkeling. Al in 1912 werd een hervormingsbeweging opgericht, de Muhammadiyah, die de Indonesiërs een meer bewust islamitische leefstijl wilde bijbrengen. Leden van de Muhammadiyah verzetten zich tegen de typisch Javaanse vorm van mystieke islam, waarbij elementen van andere religies met de islam werden vermengd. Naast de Muhammadiyah waren en zijn veel andere moslimorganisaties actief. Een belangrijke concurrent is de ‘Nahdat al-Ulama’ (opgericht in 1926), waarvan veel leden op het platteland van Java wonen. Zij staan een gematigde islam voor, waarbij de meer mystieke Javaanse wortels en beleving een belangrijke plaats hebben.

De poging de islam meer bewust te beleven is wel in een stroomversnelling geraakt door de politieke ontwikkelingen van de laatste 20 jaar. In de laatste jaren van het Suharto-regime (vanaf begin jaren '80 tot 1998, toen Suharto opstapte) probeerde de regering al activistische moslimgroepen te pacificeren. Eén van de punten waarover de moslims protesteerden was de relatief grote invloed van christenen in de politiek, en die werd dan ook door allerlei maatregelen ingeperkt. Na de val van Suharto kwam er een periode vol verwarring en onzeker-

heid, waarin verschillende groepen streden om de macht. Er was meer openheid, maar ook minder stabiliteit. In die periode kwamen soms sluimerende spanningen tussen moslims en christenen in verschillende plaatsen in Indonesië tot een uitbarsting. In Nederland werd vooral het geweld tussen moslims en christenen in de Molukken van 2000-2002 bekend. Nieuwe meer radicale moslimgroeperingen kwamen op. Een bekende en beruchte organisatie is de FPI (de organisatie voor de verdediging van de islam). Met zijn knokploegen slaat de FPI er op los als ze waar menen te nemen dat de islamitische voorschriften worden overtreden. Een andere gewelddadige organisatie is de Laskar Jihad, verantwoordelijk voor de moordpartijen op de Molukken. Hun leider vindt de Saoedische Wahhabieten te gematigd en ziet zichzelf als radicaler dan Osama Bin Laden!

Dergelijke organisaties worden maar door een heel klein deel van de Indonesische bevolking gesteund, maar ook meer gematigde moslim partijen willen een eind maken aan de staatsideologie van de Pancasila, de vijf zuilen. Volgens deze ideologie is de staat Indonesië grondvest op 5 basisprincipes: 1. Geloof in God, 2. Geloof in de waardigheid van de mensheid, 3. Geloof in de Indonesische natie, 4. democratie en 5. sociale rechtvaardigheid. Deze basisprincipes worden door de vijf in Indonesië erkende religies onderschreven: Islam, Protestantisme, Katholicisme, Hindoeïsme en Boeddhisme hebben volgens de filosofie van de Pancasila dus een gelijkwaardige plek in Indonesië. Door deze ideologie is Indonesië geen seculiere staat. Religie is en blijft een belangrijke basis voor de maatschappij. Tegelijk is er plaats voor religieuze verscheidenheid op een gelijkwaardige basis. Veel moslimgroeperingen willen de Pancasila opheffen en de Sjarie'a in plaats ervan invoeren.

Dit is in grove contouren de context waarbinnen dialoog tussen moslims en christenen plaatsvindt. Hoe ziet die dialoog er uit volgens mijn gesprekspartners?

Timor: hebben we dialoog nodig?

Mijn eerste stop is Timor in Oost-Indonesië, waar ik een aantal lezingen geef op de theologische faculteit van de christelijke (lees: Protestantse) universiteit Artaha Wacana. Zowel studenten als predikanten van de protestantse kerk zijn aan-

wezig. Ik merk door hun reacties dat de islam hier in de theologieopleiding niet uitgebreid behandeld wordt. Woorden als ‘sunna’ en ‘hadith’ moeten uitgelegd worden. En na afloop van een lezing over het bekende document ‘A Common Word’ reageert één van de predikanten met de vraag: ‘Allemaal heel interessant wat u nu vertelt, maar waarom hebben we die dialoog eigenlijk nodig? Laten we ons concentreren op wat belangrijk is, de economische ontwikkelingen van de bevolking hier.’ Anderen spreken hem tegen en wijzen erop dat er weliswaar weinig moslims op Timor wonen, maar dat christenen wel een minderheid zijn in heel Indonesië, en dat dialoog alleen al daarom uiterst zinvol is. Toch kan ik de opmerking van de predikant begrijpen. Timor is een uitgesproken christelijk eiland. Overal zie je kerken langs de weg staan. Soms wel drie of vier op één kilometer weg. Op mijn vraag of dit kerken zijn van verschillende kerkgenootschappen zegt mijn gastvrouw Mery Kolimon, docent aan de theologische faculteit dat ze allemaal behoren tot dezelfde kerk. ‘Soms denk ik wel eens dat de christenen hier de aanbeveling van de missionaire handboeken om aan ‘churchbuilding’ te doen letterlijk nemen’, zegt ze. Ze legt uit dat het aan een wijk, dorp of plaatselijke gemeenschap veel prestige geeft als er een mooi, nieuw, groot kerkgebouw staat en dat er daarom hevige concurrentie is. Veel christenen worden vooral in beslag genomen door onderlinge christelijke oneenigheid en hebben geen tijd en energie om buiten de kerk te kijken. Moslims komen ze in de Kampong of de Desah waar ze wonen nauwelijks tegen.

Ook een ander aspect van de opmerking van de dominee is zeer to the point. Voor de gewone mensen in de kerk zijn economische –en ontwikkelingsproblemen van groot belang. Timor is geen economisch bloeiend eiland. Heet ligt relatief dicht bij Noord-Australië, en deelt met dat continent het droge, warme klimaat. Anders dan op Java en Bali heb je hier geen grote vulkanen die door hun uitbarstingen voor vruchtbare aarde zorgen. Timor is steenachtig en kaal. In

de bergen wordt fruit verbouwd, en er is wat visserij. En verder zijn er mangaanmijnen. Maar ook die weinige economische activiteiten zijn grotendeels in handen van niet-Timorezen. Koreanen exploiteren de mijnen. En als ik iets zeg over de mooie grote vissersboten een eind uit de kust zegt mijn andere gastheer, professor ... dat deze boten in handen zijn van vissers uit Makassar op Zuid-Sulawesi. Deze Buginezen zijn echte zeelui, en ze durven verder uit de kust te vissen dan de Timorezen, dus halen zij de meeste vis binnen. De mensen uit Makassar zijn moslims, net als veel middenstanders en handwerkslui in de hoofdstad Kupang. Kortom: voor de meeste christenen hier ligt dialoog ver van hun bed. Niet voor Mery Kolimon. Zij heeft in haar eigen wijk een microkredietgroep van vrouwen opgericht waar christelijke en moslimvrouwen elkaar ontmoeten en op een heel natuurlijke manier met elkaar praten over hun ervaringen en problemen. Sinds kort mogen ook mannen van haar groep deel uitmaken. Daarnaast organiseert ze regelmatig ontmoetingen van meer gestudeerde christelijke, moslim en boeddhistische vrouwen.

Jakarta: samen op de bres voor de godsdienstvrijheid

De overgang van Timor naar Jakarta is groot. Hier heerst de dynamiek van de grote stad en vergt het heel wat vaardigheid om over te steken. In de Sekolah Theologia Tinggi (STT: de hogere theologische school) wordt het contact met moslim collega's actief gezocht. De nadruk bij de opleiding van studenten ligt op het ontwikkelen van vaardigheden om contextueel (met oog voor de omgeving) theologie te bedrijven. En een deel van die context is de islam. Daarbij zijn de theologen van de STT zich zeer bewust van hun minderheidspositie in de Indonesische samenleving. Bij het binnenkomen van de campus valt mijn oog op een zwart spandoek dat bij de poort hangt en ik vraag wat er op staat. Het blijkt een rouwbanier te zijn waarop het overlijden van de vrijheid van godsdienst in Indonesië wordt aangekondigd. Dit naar aanleiding van de situatie met betrekking tot kerkbouw. De rector van de STT, Jan Aritonang, legt uit: 'sinds de jaren '80 is er een wet in Indonesië waarin staat dat een religieuze gemeenschap die een gebouw wil neerzetten daarvoor twee lijsten met handtekeningen moet verzamelen. Op de ene lijst moeten minstens 60 handtekeningen staan van familiehoofden die zeggen dat ze van het gebouw gebruik zullen maken. Op de andere

lijst 60 handtekeningen van buurtbewoners die een ander geloof aanhangen, waarin ze verklaren dat ze geen bezwaar maken tegen het gebouw. Deze regel is onderwerp van veel strijd. Want zelfs als christenen in de hoofdstad er in slagen hun moslim buurtbewoners voor het merendeel voor een plan van kerkbouw te winnen, zijn er altijd minderheidsgroepen die fel bezwaar maken. En omdat plaatselijke politici voor hun steun vaak afhankelijk zijn van dergelijke groepen, kunnen ze de bouw van kerken eindeloos traineren.

Het meest pijnlijke is de ruzie rond de herbouw van een kerk voor de Batakgemeenschap ergens in Jakarta. Hun kerk werd bij ongeregeligheden in 2003 verwoest door ‘gangs’ van moslim jongeren, maar ze zijn er tot op heden niet in geslaagd hun kerk op dezelfde plek te herbouwen door het traineren van de plaatselijke overheid.

Deze situatie is een punt van grote zorg voor de christenen in Indonesië. Ze roept telkens geweld en tegengeweld op. De zondag voor ik aankwam in Jakarta waren in Noord-Sumatra een dominee en een ouderling van dezelfde Batakkerk op weg naar de kerkdienst aangevallen door onbekenden en in het ziekenhuis beland. Professor Aritonang en docent Stanley Rambitan vertelden dat niet alleen christenen zich zorgen maken over het gebrek aan burgerrechten voor minderheden. Bij een demonstratie voor het presidentiële paleis de week ervoor waren veel moslims gekomen om de kerkdienst die de christenen in de open lucht hielden bij te wonen en kaarsen te branden uit protest tegen het onrecht tegen deze Batakkerk. De voorzitter van de moslim universiteit, met wie de STT een goed contact heeft, was er evenals de bekende islamitische feministe Sitti Mujda Mulia.

Aritonang plaatst wel een kanttekening: voor moslim wijkbewoners is het vaak onbegrijpelijk dat de christenen in hun wijk niet één, niet twee, maar soms wel vijf of zes kerkgebouwen nodig hebben, terwijl de moslims, hoe verschillend ook, naar dezelfde moskee kunnen gaan om te bidden. Met andere woorden: de herhaalde verzoeken om toestemming tot kerkbouw kunnen door kwaadwillenden worden uitgelegd als ‘christelijke propagandastunt’. Dat neemt niet weg dat de christelijke minderheid erg gehinderd wordt door deze wet die in de praktijk

onrechtvaardig uitwerkt. De docenten van de STT vinden dat de christenen met hun moslim bondgenoten moeten opkomen voor de rechten van minderheden en zich niet weg moeten laten stoppen in een soort gelovig getto.

Salatiga: op zoek naar contextuele theologie voor gewone mensen

In het bergstadje op Midden-Java Salatiga staat een christelijke universiteit: Satya Wacana. Stafleden van deze universiteit richtten in de jaren '90 de groep 'Percik' op. Ze waren ontevreden met de manier waarop de theologie op afstand bleef van de gewone mensen. Ook was er ontevredenheid over de relaties tussen de universiteit en politici van de Suharto-regering. Op een eigen campus, met een kleine, maar waardevolle bibliotheek, komen de leden van Percik bij elkaar, doen onderzoek en organiseren conferenties. Ze werden daarbij ondersteund door Josien en Jasper Slob-Folbert, die echter tijdens mijn bezoek op het punt staan om naar Nederland terug te gaan. Ik praat met de oprichter van Percik, professor Sarjanto. Hij legt uit dat Percik drie poten heeft: onderzoek over lokale theologie, de verhouding tussen cultuur en religies en economische omstandigheden. Ter voorbereiding van het onderzoek en om de resultaten te verspreiden houdt Percik regelmatig conferenties voor belangstellenden en geeft een tijdschrift uit. Van de ongeveer 1000 leden die het tijdschrift lezen zijn zo'n 500 op de één of andere manier actief.

Een tweede poot is wat prof. Sarjanto 'advocacy' noemt: activisme voor de verbetering van de leefomstandigheden van de onderzoeksgroep. Als laatste, maar zeker niet het minst belangrijke aspect van Percik noemt hij het opbouwen van vriendschapsnetwerken tussen moslims en christenen rond de thema's die onderzocht worden. Deze vriendschapsnetwerken zijn een gevolg van het initiatief van lokale moslimleiders die na de 'kerstbommen op Bali in 2002 naar Percik toe kwamen. Door het vriendschapsnetwerk is het mogelijk gezamenlijke vieringen te houden. Dat kan ook belangrijk zijn bij gemengde huwelijken tussen moslims en christenen. 'Gewone' pastores en moslimvoorgangers willen zo'n huwelijk vaak niet inzegenen, bij Percik is het mogelijk. Als gevolg van de belangstelling voor dit thema heeft Percik een handleiding geschreven voor pastores en ouders van gemengd gehuwde paren.. ze zijn nu bezig met de publicatie

van een onderzoek dat is gebaseerd op interviews met gemengd gehuwde paren. Ik praat ook met een jonge moslimonderzoekster, Ibu Yanny, die net terug komt van een periode in Nederland aan de Vrije Universiteit. Zij doet onderzoek naar een aantal Pinksterkerken in Yoghya. Ze vertelt dat deze christenen haar eerst met wantrouwen ontvingen, maar haar oprechte belangstelling naar de achtergronden van hun geloof nu accepteren. De Percikgroep probeert telkens een link te leggen tussen de dialoog die er wordt beoefend tussen intellectuelen en tussen gewone mensen, en de praktijk van het dagelijks leven. Deze manier van werken slaat vooral aan bij sociale wetenschappers.

Yoghya: mystiek en activisme in samenspel

Ook Yoghya, de oude vorstenstad in centraal Java, kent een christelijke universiteit, Duta Wacana, afgekort UKDW (Universitas Kristen Duta Wacana). Het is er één van de dertien (!) universiteiten hier. Yoghya is vanouds dé studentenstad in Indonesië. Mensen komen uit alle windstreken om hier te studeren. De oudste en grootste universiteit van het land, de Universitas Gadjah Madha (UGM) staat hier. Daarnaast diverse islamitische universiteiten, een katholieke, een hindoeïstische, één van de stad Yoghya etc.

Ook in Duta Wacana wil men de studenten bewust maken van de context van christenen als minderheid temidden van moslims. Er wordt bijvoorbeeld samengewerkt met de UIN, een gematigde moslimuniversiteit. Soms volgen de studenten samen colleges, bijvoorbeeld over hermeneutiek.

Samen met de UIN en met de UGM heeft de een instituut voor interreligieuze dialoog opgericht, de ICRS. Hier kunnen gevorderde studenten een masterstudie doen of zelfs promoveren, begeleid door docenten van de drie deelnemende universiteiten. Het is heel belangrijk dat christelijke en moslim intellectuelen leren van elkaars benaderingen in de studie van hun eigen godsdienst en die van anderen. Als ik een lezing geef op ICRS over vrouwen en dialoog valt me de verscheidenheid van de studenten op. Gehoofddeckte studenten van de UIN, een theologe uit Birma, een Amerikaan en een priester uit Flores zitten zusterlijk en broederlijk naast elkaar en debatteren vol overgave.

De dag daarna spreek ik met één van de docentes van de UIN, Syafaatun Mirzana. Karel Steenbrink schreef een profiel van haar In BEGRIP (...). Syafaatun is een voorbeeld van een Javaanse mystica. Ze schreef een proefschrift waarin ze de theologie van de Spaanse mysticus Ibn al-Arabi vergelijkt met die van zijn bijna tijdgenoot Meister Eckehardt. Ze legt mij uit dat beide mystici heel goed passen bij de sfeer van de Javaanse mystiek die ze van jongs af aan heeft geproefd in haar Pesantren (religieuze school). Pesantrens zijn deel van het netwerk dat de traditionele meer mystieke Javaanse islam op het platteland had. Iedereen kon er komen wonen en onderricht krijgen van de Kyai (leermeester). Dat onderricht bestond natuurlijk uit de traditionele islamitische vakken zoals fiqh en tafsir. Tegenwoordig heeft elke moslim organisatie zijn eigen Pesantrens. Sommige zijn meer orthodox, anderen vrijer, weer anderen doordrongen van het mystieke denken. Het systeem van de Pesantrens biedt toegankelijk onderwijs voor mensen op het platteland. Moderne Pesantrens hebben een curriculum waardoor de santri's (de leerlingen) aansluiting kunnen krijgen bij het middelbare schoolonderwijs.

Syafaatun's Kyai in de Pesantren geloofde dat op een dieper niveau de godsdienstige activiteiten van mensen van verschillend geloof met elkaar verbonden zijn. ze legt uit dat je die gedachte terugvindt bij de beide mystici die ze bestu-

deerde: Ibn Arabi maakt een onderscheid tussen de buitenkant en de binnenkant van God. De buitenkant van God bestaat uit de beelden die wij mensen ons van

God maken. Ibn Arabi is niet tegen het maken van beelden van God, het is iets dat mensen nodig hebben om met God te kunnen communiceren. God komt tot ons via de vele beelden en verhalen die mensen elkaar vertellen. Maar op een dieper, innerlijk niveau is God Iemand die onze menselijke beelden ontstijgt. Om God op dit niveau te ontmoeten moeten mensen leeg worden van de vele beelden. Meister Eckehardt noemt dit : ‘God achter je laten om God te ontmoeten’.

Voor Syafaatun is dialoog zo belangrijk omdat het de idee belichaamt dat mensen naar dezelfde

de innerlijke God op weg zijn. Op dialooggebied is ze dan ook een pluraliste. Haar mystieke levenshouding betekent niet dat we maar passief moeten zitten wachten tot God aan ons verschijnt. We moeten er werk van maken ons te ontdoen van de godsbeelden door vooroordelen over de religieuze ander te bestrijden. Het respect voor de ander vergt ook een actieve inzet voor zijn of haar welzijn. Haar volgende boek, belooft ze me, zal gaan over de combinatie van mystiek en activisme. Ik ben benieuwd!

Met Elga Serapung, de secretaris van de oudste dialooggroep in Yoghya, Interfidei, praat ik vooral over de politieke situatie. Zij wijst op het contrast tussen het enthousiasme van ‘gewone’ mensen, moslims en christenen, die zich steeds meer bewust zijn van de noodzaak voor interreligieuze ontmoeting, en de ‘officials’ van de regering en de grote organisaties, die een louter symbolische dialoog houden alsof er niets aan de hand is. Zij pleit ervoor dat er geen taboes zijn in de dialoog: ook de negatieve kanten van religies, ook de struikelblokken en conflicten moeten aan de orde komen. Interfidei praat bijvoorbeeld bewust met leden van de Muhammediyah, die vaak meer gereserveerd tegenover dialoog staan dan de Nahdat ul-Ulama’. Ze hebben zelfs groepen radicale moslims uit-

genodigd, omdat ze willen begrijpen hoe hun beeld van de situatie is. Ook als je het van harte met elkaar oneens bent is elk gesprek ook een punt van contact.

Tot slot

Terugkijkend zie ik een boeiend palet van verschillende benaderingen als het gaat om interreligieuze dialoog: van een beginnend bewustzijn dat dialoog belangrijk kan zijn op Timor, naar een strijdbaar activisme voor de rechten van minderheden in Jakarta, naar de gezamenlijke inzet voor sociale rechtvaardigheid in Salatiga, naar het bewust cultiveren van een open gesprek tussen christelijke en moslim intellectuelen, naar een strijdbare vertaling van de Javaanse mystiek. Deze verschillende insteken van christenen krijgen steun van een groeiende groep moslims. Dat wil niet zeggen dat er geen reden is voor zorg. Die zorg ligt bij verschillende gesprekspartners vooral op het terrein van de politiek. Ook in dit land komen er telkens populistische bewegingen op. Die hebben vaak een heel simpel verhaal over de minderheden: ze moeten zich aanpassen aan de meerderheid. Onder radicale moslims regent het van de complottheorieën waarin aan de christenen in Indonesie duistere bedoelingen worden toegeschreven. Ze zouden steun krijgen uit het buitenland. Ze zouden arme mensen lokken met beloften van geld en goed onderwijs. Ze zouden er op uit zijn alle moslims te bekeren. Onwillekeurig werd ik herinnerd aan het debat in Nederland over moslims. Net als in Nederland weten heel veel gewone mensen in het dagelijks contact de verhoudingen goed en harmonieus te houden. Net als in Nederland spreken met name de intellectuelen zich uit tegen de simplistische theorieën van populistische groepen. Maar alweer net als in Nederland ligt de zorg van mijn gesprekspartners niet bij de leiders van de populistische groepen zelf (zij vertegenwoordigen een kleine minderheid), maar bij de te afwachtende houding van de politici die in de regering zitten. De houding van de leidende politici in het land kan de dialoog een stimulans geven of juist frustreren. Verschillende gesprekspartners twijfelden er aan of de overheid actief genoeg was in de opbouw van goede relaties. Intussen gaat de opbouw van die relaties ondanks de tegenslagen gewoon door.

N.B. Zie ook: *A History of Christianity in Indonesia*. Edited by Jan Sihar Aritonang and Karel Steenbrink, Brill. (186,00 euro)

Een bijzondere rite : Syawalan

Ds. Anne-Marie Visser werd geboren in 1946 in Djakarta, waar haar moeder werkte in het Rode Kruis Kinderziekenhuis. In 1967 deed ze kandidaats niet-westerse sociologie RU/Utrecht. In 1986 ging ze voor het eerst 'terug' voor een bibliografisch project van het Rooms Katholiek Pastoraal Centrum Yogyakarta. Vanaf 1995 was ze doopsgezind gemeentepredikant in gemeenten in de Randstad en vanaf 2006 lid van de Beraadsgroep Interreligieuze Ontmoeting/Contactgroep Islam. Sinds 2008 is ze betrokken in de Vlaams-Nederlandse afdeling van de Monastieke Interreligieuze Dialoog [DIM].

Jij kunt wie jij lief hebt niet op het goede pad brengen
Maar God brengt wie Hij wil op het goede pad en
Hij kent hen die het goede pad volgen het best.

(Qur'an 28:56)

Een Javaans verzoeningsritueel tijdens Idul Fitr : indrukken van een buitenstaander

In het najaar van 2006 kreeg ik de gelegenheid als gemeentepredikant een studieverlof door te brengen in Yogyakarta. Een universiteitsstad, waar interuniversitair momenteel van alles gebeurt op het gebied van de interreligieuze dialoog. Moslim staatsinstellingen als de Gadjah Mahda Universiteit en de IAIN (State Institute of Islamic Studies, Al-Jami'ah Al-Islamiyah al-Hukumiyah) organiseren samen met de katholieke faculteit en de protestante Universiteit Duta Wacana een postdoctoraal programma waarin contextualiteit centraal staat. Geïnteresseerd in conflictbemiddeling werd ik gewezen op een Javaanse vorm van een traditioneel moslimritueel waarin wederzijdse verzoening centraal staat en wel op drie niveaus : het gezin, de buurt en de samenleving, en wellicht ook het voorgeslacht.

Geen deelnemer maar toeschouwer

Of dat studieverlof zou gaan voldoen aan het criterium van ‘pastorale relevantie’ was maar zeer de vraag. Toch is het voor een ‘dienaar van het Woord’ een zeer goede oefening - met gebrekkige taalkennis - jezelf willens en wetens in een situatie te brengen waarin je helemaal bent aangewezen op informatie van derden: dus op luisteren, navragen en observeren. Een antropologische benadering als die van de ‘participant’s observer technique’ zat er niet in omdat de tijdspanne van drie maanden daarvoor te kort was en je niet echt deelnemer (participant) kon worden. Jezelf bewust in de positie van de buitenstaander weten heeft eigen mogelijkheden. Maar in Indonesië zijn het wat mij betreft altijd indrukken van een ‘guilty bystander’ zoals Thomas Merton dat intertijd zo treffend typeerde. ‘Schuldig’ omdat ik me op Java altijd bewust ben van mijn post-koloniale betrokkenheid, tegen wil en dank. Tijdens het verblijf in Yogyakarta, zowel bij de Duta Wacana Universiteit als bij de IAIN Sunan Kalijaga, bleek – zoals te verwachten – de agenda dan ook niet zo blanco als ik voorwendde.

Sinds enkele jaren geïntrigeerd door *Exclusion and Embrace* van de Kroatische Miroslav Volf voelde ik continu de onmacht en vooral het gebrek aan vaardigheid om verzoeningsprocessen in een gemeente, zoals in een familie, in gang te zetten. Zeker in vrijzinnige kring bestaan daarvoor geen protocollen maar ook in de meer calvinistische of roomse traditie staan verzoeningsrituelen in onze huidige westerse cultuur onder zware kritiek. Niet zozeer de (gezags-)vraag wie de bevoegdheid heeft tot vergeving maar hoe verloopt het proces? Bewerkt verzoening gemeenschap of kan er alleen van verzoening sprake zijn als er gemeenschap is? Volf’s persoonlijke en politieke levenservaring - en zijn theologische reflectie daarop – cirkelt voortdurend rond de vraag van vervreemding en uitsluiting en de noodzaak die te benoemen en ermee in het reine te komen. Verzoening is dan niet in de eerste plaats opnieuw het opnemen in de gemeenschap maar open staan voor gebeurtenissen die vanzelfsprekendheden aantasten. De diepste laag van die verzoening moet een buitenstaander ontgaan.

Maar de positie van een buitenstaander kan een voordeel zijn bij het stellen van onbevangen vragen. Vragen die je soms nauwelijks in eigen kring bespreekbaar durft te maken ...

Buitenstaander of getuige?

Het was min of meer toeval dat de verlofperiode viel tijdens de Ramadantijd (oktober-november 2006). Tijdens een voorbereidingsgesprek met Karel Steenbrink (IIMO/Utrecht) kwam het fenomeen syawalan op tafel. Dit is een Javaanse variant van halal bi halal, een verzoeningsritueel aan het eind van de Ramadan. Het werd des te meer uitdagend om hiervan als christen een observatieverslag van te maken omdat ik door mijn studie alleen bekend was met vergelijkende godsdienstwetenschappen. Dankzij Kees de Jong, docent aan de theologische faculteit van de Duta Wacana, werd ik geconfronteerd met Paul Knitter's benadering van een Theology of religions, waarbij de positie van de beschrijver geenszins neutraal meer is.

Zo kwamen de antropologische vraag naar het specifiek Javaanse karakter van

syawalan in de moslimtraditie en de theologische vraag naar de gelovige actoren van verzoening bij elkaar; Zij staan voor de verschillende dimensies van het syawalan ritueel waarbij je je afvraagt of het tenslotte – ook volgens het Javaanse harmoniedenken - in dit ritueel om een soort ‘alverzoening’

zou kunnen gaan.

Het samenwerkingsverband tussen de Duta Wacana en de IAIN, in mijn geval in de begeleiding van prof. Djoko Soetopo en Muh. Machasin, was een godsgeschenk. Zij maakten mogelijk dat ik met een student-assistent tijdens Idul fitr een stads-kampong kon bezoeken aan de rechteroever van de rivier de Code om dit verhaal te schrijven. In een geheel andere positie dan Patrick Guinness die

met recht een jarenlange participant was -en meer dan dat- in een Yogyase kampong van wong cilik ofwel ‘eenvoudige mensen’, migranten van buiten de stad. Guinness is antropoloog van de *Australian National University* en heeft in zijn meest recente boek *Kampung, Islam and state in urban Java* o.a. geschreven over de betekenis van de slamatan ofwel kendhuren (rituele maaltijd) voor de saamhorigheid in de kampong.

Hoe cultureel bepaald is syawalan?

Idul Fitr is voor Indonesiërs de gelegenheid bij uitstek om terug te keren naar ‘het land van herkomst’. Deze nationale exodus heet mudik. Een periode waarin de stadsbevolking verdubbelt en het voor fietsers onwaarschijnlijk wordt van al die vette en dus snelle auto’s uit Jakarta en andere grote steden nog voorrang te krijgen.

Dat onze kampong autochtoon is en niet bestaat uit wong cilik blijkt uit de vele teruggekeerde familieleden uit steden en de eilanden en zelfs het buitenland. Onze informant was de godsdienstleraar, iemand die als geestelijk leider een vorm van informeel leiderschap vertegenwoordigt. Hij en zijn echtgenote bij wie we te gast waren hebben drie dochters en een zoon. De laatste heeft na jaren verslaving in de hoofdstad de moed gevonden om weer terug te keren naar zijn ouder en vaderstad ...

Na de hevige aardbeving in mei 2006, waar nog menig overblijfsel van te zien was, leek de kampong langs zij een van de noord-zuid stromende bergrivieren merkwaardig genoeg gespaard. Overal hingen verkiezingsposters van de NU - de Nahdlatul Ulama is een vrij gematigde politieke partij- voor de aanstaande plaatselijke verkiezingen, waarvoor ook het hoofd ofwel de lurah van deze kampong verkiesbaar stond. Later vertelde deze trots klasgenoot te zijn geweest van de huidige sultan op een van de vele middelbare scholen die Yogya rijk is.

Ik vroeg me af of binnen de NU – als politieke fractie – veel mystieke kejawen (traditionele Javaanse geloofsuitingen) te vinden zijn waardoor de gematigdheid te verklaren zou zijn; terwijl de santris (leerlingen van islamitische hogeschool of streng praktiserende gelovigen) van de reformistische Muhammadiyah partij voor een buitenstaander veel gemakkelijker te identificeren zijn. Maar ik vermoed daarop geen eenduidig antwoord te krijgen en zwijg.

Is de lurah de overheidsambtenaar, de kyai hadj (KH) is de ‘informele leider’ die in iedere kleinere gemeenschap te vinden is en een uitstekende informant voor elke onderzoeker.

Uiteindelijk waren we zijn gast maar zal hij ongetwijfeld familie van de lurah geweest zijn.

De woonkamer van zijn huis aan de oostzijde van de moskee is erop ingesteld om veel mensen te ontvangen.

Deze godsdienstleraar, gepensioneerd kunstgeschiedenis leraar en de zachtmoedigheid zelve, legt uit wat voor hem syawalan is en wij – twee christenen - gaan zo onopvallend mogelijk aan de rand van het Perzisch kleed zitten. Wat zich hier in de intimiteit van het gezin afspeelt verdraagt eigenlijk geen potentkijkers en het is maar goed dat we dankzij de overvloedige soto ajam, kippensoep en ketupat lebaran, kleefrijst ingepakt in gekleurde palmbladstroken, als het ware gedrogeerd zijn waardoor je je minder als voyeur voelt. Medegelovige zijn heeft uiteindelijk zijn grenzen.

Bij het hele protocol van het ritueel stel je je de vraag: wie vraagt vergeving aan wie; wie neemt het initiatief daartoe en welke mogelijk ritueel voorgeschreven woorden/formules worden er gebruikt?

Daarover later. Wel wordt duidelijk dat syawalan een sociale gelaagdheid heeft; het zijn als het ware schillen. Wat als eerste begint in de familiekring breidt zich vervolgens uit naar de nabuurschap om zich te verbreden naar de kampong (stadswijk) en loopt tot slot uit op een van de plaatselijke begraafplaatsen. Hiervoor moet men in processie naar de oostzijde van de rivier trekken. Het is een proces waarin – naar goed Javaans gebruik – alles in een harmonische beweging plaatsvindt.

Alleen cultureel of wel degelijk: vroom?

Bij de voorbereiding van het plan de kampong in te trekken viel me op dat met name van chinees-christelijke zijde men nogal sceptisch was. Syawalan zou tegenwoordig helemaal gedegenereerd zijn tot (vr)eeet- en kadofestijn ; het verzoeningselement was dus ver te zoeken. Maar zoiets zou een niet-christelijke toeschouwer ook over het Kerstfeest kunnen zeggen. Zeker in een tijd waarin de adventsgedachte vrijwel verdwenen is. Wat heeft Kerst nog met verzoening te maken? Of komt de menswording niet verder dan een westerse in- of aanpassing of acculturatie?

Die scepsis onderschat de zelfkritiek van de moslim insiders: Mohamad Yazid, journalist (en moslim) van de Jakarta Post schreef op 21 oktober 2006:

‘anderen vergeven schijnt niet een onderdeel van onze cultuur te zijn ... we leven in een verontschuldigingcultuur en maken zo echte vergeving onbereikbaar. Vergeven vereist moed, tolerantie en barmhartigheid – allemaal ingrediënten van solidariteit onder mensen’.

Deze opmerkingen waarschuwden me zeer behoedzaam te werk te gaan en elk oordeel op te schorten.

De religieuze setting in Yogyakarta wordt gevormd door de Muhammadiyah-beweging, ooit ter stede opgericht in 1912, en de Nahdlatul Ulama; in onze termen de preciezen en de rekkelijken. Politieke partijen die oorspronkelijk religieuze stromingen waren.

Het was dan ook niet toevallig dat Gunawan – als betrouwbare tolk - me vroeg in de morgen binnenbracht in een kampong van de NU. De steegjes leken uitgestorven en bij veel deuren was een kom water met witte melatibloemen: decoratie of offertje? Welriekende bloemen die later megingen naar de begraafplaats. Ik weet niet hoelang de gebedsdienst al aan de gang was toen we bij het moskeetje kwamen. De vrouwen in witte gebedskleding waren in het steegje naast de moskee en de mannen erbinnen. De jongetjes verbleven – naar keuze – bij hun moeders of hun vaders. Het welkom was hartelijk: alleen de kinderen lieten merken dat we vreemde vogels waren maar de volwassenen waren geconcentreerd op de essentie en maakten gewoon ruimte. Met een vanzelfsprekendheid en quasi nonchalance waarmee je je als gast onmiddellijk op je plaats voelt.

Na de dienst worden we genodigd in de keuken van de moeder des huizes waar we als eersten moeten eten terwijl we niet eens gevast hebben. Dit is voor ons als gasten veel te voedzaam in de vroege ochtend; de kleinkinderen worden uit de weg geruimd met kleingeld voor versnaperingen en de familie zelf blijft nog nuchter om het syawalan ritueel aan elkaar te voltrekken. Ons verblijf in de keuken beschermd de zoon uit Jakarta van vreemde blikken bij een emotionele hereniging van vader en zoon.

Zoals gezegd moet je geen voorbarige conclusies trekken maar ik heb het vermoeden dat in

de rangorde van het vergeving vragen de kinderen het initiatief nemen naar de ouders toe en pas daarna het echtpaar elkaar vergeving vraagt waarbij de vrouw het initiatief neemt. Een westerse waarnemer

denkt ogenblikkelijk in misplaatste termen van onderdanigheid maar ik realiseer me hoe sterk degene staat die het initiatief tot verzoening geheel volgens de traditie kan en moet nemen. En ook: initiatief nemen ofwel de eerste stap moeten zetten sluit wederkerigheid geenszins uit. De kleinkinderen waarvan de dochters gekleed zijn in pastelkleurige gebedskleding ‘a la teletubbie’ schommelen op de ruggen van moeder mee. Toen ik een plaatje hiervan in Nederland liet zien op een bijeenkomst van Marokkaanse vrouwen was de reactie een van ontzetting:

dat zulke kleine kinderen al gebedskleding droegen.... Waarbij men het Javaanse spelelement helemaal buiten beschouwing laat.

Wanneer de volwassen kinderen vervolgens de buren gaan bezoeken komen de buren op hun beurt het kyai-huis binnen om mogelijke geschillen van het afgelopen jaar bij te leggen. De lekkernijen die zijn klaargezet om de pijn te verzachten worden nauwelijks aangeroerd – behalve wat beleefdheid betreft. Iedereen gaat eten in zijn eigen familiekring: geen snoep voor het eten.

De derde schil van vergeving – waarin de private sfeer overgaat in de publieke – bestaat uit het uitreiken van de zakat in dit geval de aalmoezen voor de armsten in de kampung op het overdekte gemeenschapsplein. Hier geen groene alun-alun (parkachtige open ruimte) zoals op het platteland.

Begeleid door een nasyid-orkestje beginnen de bestuurders, waaronder ook vrouwen, elkaar pardon te vragen – weer met de traditionele woorden van vergeving - en vervolgens sluiten alle kampong-bewoners zich daarbij aan in een soort zwaan-kleef-aan procedure. Die uiteindelijk een grote slang vormt door de steegjes van de hele kampung. Het geheel deed me denken aan de polonaise tijdens een schuttersfeest in een Zuid Limburgs dorp, toen ik als kind meegenomen werd in een slang die dwars door alle huizen ging.

Nasyid is een vorm van religieuze muziek die razend populair is bij jongeren; ritme en toonzetting zijn Arabisch maar er zijn allerlei invloeden van het verre oosten die het ook weer een romantische kleur geven.

Tenslotte begeven alle bewoners zich achter de muziek aan over de brug naar de gemeentelijke begraafplaats. En hier kan je je de vraag stellen: is dit een Javaanse variant van Allerzielen? Hoe worden hier de overledenen herdacht? Gaat het hier soms om ‘voorouderverering’; iets waartegen de Islam fel gekant is met name volgens de overtuiging van de Muhammadiyah-beweging. Maar het denken van de doden betekent nog niet het vereren van de voorouders, zoals dat in de Chinese traditie een grote rol speelt. Wat opvalt is dat de woorden gebruikt bij syawalan geen persoonlijke improvisaties zijn maar in alle ‘schillen’ dezelfde vaste traditionele formule. Dat geldt ook hier op de begraafplaats.

Bij het gebed voor de doden kun je je afvragen of het theologisch - of pastoraal - veel verschil uitmaakt of met dat gebed ‘ten faveure van’ de overledenen er niet tegelijkertijd sprake is van een verzoening met de dood van de (over-)levenden. Het gaat hier immers om overledenen die bij leven gekend zijn.

Anders of een variant van hetzelfde?

Geen conclusies. Toch maar een fenomenologische waarneming: in de islamitische en christelijke geloofstradities is ‘maaltijd houden’ (of vasten als onthouden/uitstellen daarvan) een belangrijk teken maar geen voorwaarde tot verzoening. Wat me het meest trof is dat het religieuze kernegebeuren plaatsvindt in de familiekring; het gezin is zo de sleutel van het religieuze leven zonder inmening van een autoriteit van buiten. In die zin niet te vergelijken met de sleutelmacht van de priester. Al is de ‘overeenkomst’ het moment van de biecht als voorbereiding van het Paasfeest aan het eind van de vastentijd en dit vergevingsritueel aan het eind van de Ramadan. Met name de iftar na het laatste vasten was in ons geval een indrukwekkend teken van gastvrijheid: wij hadden al een copieus maal gehad toen de familie nog aan syawalan moest beginnen. De buitenstaanders mochten als onverzoenden het beste deel smaken!

De overeenkomsten zijn soms treffend maar werkelijke participatie is nodig om te ervaren wat de verschillen zijn. Mijn beperkte ervaring met de Hoge Feesten in alle drie Abrahamitische tradities overtuigt me van de grote waarde van de gastvrijheid en de geloofsdimensie daarvan.

God alleen is uiteindelijk de Nodiger en als zodanig de Vergevende (Al-Ghaffaar) en in dat kader is het niet aan mensen om elkaar vergeving of communio te onthouden. Dat wordt hard werken omdat het geen alverzoening bij voorbaat is maar blijvend werken aan verzoening.

Literatuur

Miroslav Volf, *Exclusion and Embrace*; a theological exploration of identity, otherness, and reconciliation. – Nashville : 1996.

- Patrick Guinness, *Kampung, Islam and state in urban Java* – Leiden, 2009. – (ASAA-SE Asia publication series) vooral h.6 over Kendhuren and the strengthening of religious community.

Ramadan in Nederland

P. Reesink

En van de verschillen tussen vasten in Nederland en in bijv. Noord Afrika of Turkije is dat in de landen van oorsprong de hele sfeer anders is. Ik herinner me nog hoe anders het straatbeeld was in Algiers tijdens de Ramadanavonden vergeleken met de rest van het jaar. Cafés waren langer open, vrouwen flaneerden tot laat in de avond, culturele en religieuze evenementen waren frequent. Vanwege die sfeer is het gemakkelijker daar te vasten want bijna iedereen doet het. Het is zelfs anno 2010 verplicht in landen als Algerije.. Een goede kennis in Algerije schreef tijdens de Ramadan 2010: “De Ramadan zit er bijna op en de laatste loodjes wegen het zwaarst. Het is een feest van folklore zoals bij ons voor velen Kerstmis. Gezellig samenzijn, lekker eten, s’ avonds een wandelingetje maken en s’ morgens vroeg weer een ontbijt voordat rondom half vijf de vastendag weer aanbreekt. De meesten slapen dan tot een uur of negen en brengen de dag door in zalig nietsdoen. Dat merk ik ook bij de Engelse les als de leerlingen geeuwen en gapen bij het leven. Ze kunnen hun gedachten er maar moeilijk bijhouden. Buiten de stad is men wat minder zwaar op de hand en wordt er her en der in restaurants en thuis gewoon doorgeleefd en gegeten. In steden organiseert men voedselbanken voor de armen en de sociale dienst geeft een som geld aan de minderbedeelden. Maar er zijn wel al een aantal mensen door de politie opgepakt omdat ze ergens iets nuttigden. Volgens de wet staat daar maximaal 5 jaar cel op....Vandaag (6 september) een groot artikel over niet-vastenden die door de politie opgepakt zijn en nu voor de rechter een half jaar bajes riskeren. In Michelet was er een oproep aan de bevolking om en masse voor het gerechtsgebouw een fles water te nuttigen als protest tegen wat als inquisitie bestempeld wordt. Dat speelt vandaag en ik weet dus nog niet hoe het afloopt. Men verwijt de regering, als je daarvan kunt spreken, autoritaire gezagsuitoefening.”

Die gezellige sfeer ontbreekt natuurlijk in Nederland, ook al ontstaat er wel iets van gezelligheid en solidariteit in sommige gezamenlijke iftaars. Omdat de soci-

ale controle hier ontbreekt, wordt het vasten moeilijker maar tegelijk persoonlijker. Moslims vasten meer bewust en minder uit routine.

De meeste niet-moslim Nederlanders hebben vaak geen idee hoe serieus moslims het vasten nemen. De moslims zijn dan ook gechoqueerd als ze horen: 'Eén koekje mag toch wel' en meer van dergelijke opmerkingen. Ook zijn ze het beu dat ze steeds weer moeten uitleggen hoe de vasten in elkaar steekt en dat de vastenmaand ook een feestmaand is, vanwege het herdenken van de openbaring van de Koran. Vasten en feesten gaan voor christenen niet samen.

Zoals het citaat al opmerkte wordt er wel speciaal gedacht aan solidariteit met de armen.

Een mooi voorbeeld van aanpassing van dit aspect van de Ramadan in Nederland valt te lezen in de uitnodiging van de moslim studentenvereniging MashriQ.(Den Haag en Rotterdam) "Eid Diner 2010 - MashriQ United!

Het tweede event voor onze leden uit de MashriQ Community is al in aantocht! Met de Eid Diner 2010 wil MashriQ de dag van vreugde en feest, gezamenlijk vieren met haar leden. Eid markeert het einde van de vastenmaand en is een moment om de verbintenis met de medemens te versterken. MashriQ United tracht dit doel ook na te streven door het bouwen aan een netwerk en onze MashriQ community. Tijdens deze Eid worden leden van MashriQ in de gelegenheid gesteld om elkaar te treffen, elkaar beter te leren kennen en deze speciale viering te beleven.

De Eid is ook een dag van geven. In Pakistan is er door de watersnoodramp een grote behoefte aan hulp ontstaan. MashriQ draagt graag haar steentje bij en wil onder haar leden aandacht vragen voor deze ramp. Pakistan heeft onze hulp nodig en als mens hebben wij de verplichting hen te helpen. Daarom staat deze Eid ook in het teken van Pakistan en vragen we een donatie door middel van een verhoogd entreekaartje. Uiteraard mag er meer gedoneerd worden. Eid is een dag van naastenliefde en een gift is een manier van het verspreiden van de boodschap van Allah (swt). Jouw eigendom, hoe klein ook, kan een leven redden. De MashriQ Community is groeiende en wij zien je graag aansluiten. Hou onze

website in de gaten voor uitgebreide verslagen en de talloze activiteiten die voor jou interessant kunnen zijn. Join us! Er is plek voor iedereen.

Kritiek op iftars

Was vroeger de viering van de Ramadan in Nederland naar binnen gekeerd, een gebeuren binnen gezin en moskee, de laatste jaren heeft er een verschuiving plaatsgevonden, zo constateerden de professoren Wiegiers en M. Buitelaar, die deze veranderingen zien als een vorm van institutionalisering van de islam. Hieronder vallen ook de iftars. De laatste jaren is het fenomeen van de iftars wijdverspreid. Moslims nodigen andersgelovigen uit om samen met hen het vasten te verbreken. Er verschijnen grote tenten en zowel verenigingen als hogescholen en universiteiten doen eraan mee. Toch hoort men ook kritiek, zoals verwoord door Canan Uyar op www.bruggenbouwers.com van 10 juni. Canan Uyar is gemeenteraadslid in Amsterdam en werkzaam bij de GGD. Daarnaast

werkt ze wekelijks mee aan het programma Spirit&Co op Radio 5.

Haar kritiek droeg als opschrift: “Ik ben iftarmoe”. Na de eigenlijke doelen van de Ramadan te hebben uitgelegd vervolgt ze: Ramadan is niet alleen jezelf onthouden van eten en drinken. Tijdens de Ramadan hoor je je bewust te worden van saamhorigheid, tolerantie, respect en verdraagzaamheid in je omgeving. Dus begonnen her en der organisaties iftarmaaltijden te organiseren. Ik beken schuld: ik ook. Destijds werkte ik bij een zelforganisatie, eromheen draaien kon gewoon niet. Wel moet ik erbij zeggen dat wij voor het Ramadan Festival al iftars organiseerden die als exclusief werden beschouwd. Want een etentje organiseren voor 300 mensen kost zowel veel energie als geld, niet zoveel organisaties deden ons dat na.

Toen het Ramadan Festival hiervan een stedelijke happening maakte en de iftars ook nog ging financieren, wilde niemand achterblijven. Met alle respect voor de organisatoren die dit initiatief met de beste bedoelingen gelanceerd hebben. Ieder zichzelf respecterende organisatie ging er eentje organiseren. Of het nou moslim-, christelijke of joodse organisaties waren, het was steeds weer een kwestie van: “Gij zult iftars organiseren”. Punt.

Dus wat ga je doen? Eerst wil je natuurlijk overal bij zijn: meedoen aan de debatten, interreligieuze contacten leggen of op peil houden, nieuwe ervaringen opdoen en niet te vergeten: blijven netwerken. De eerste twee jaren was het nog te doen om de ene dag ergens aanwezig te zijn en om de andere dag met je gezin thuis te eten. Op een gegeven moment begon het zowel bij mij als bij mijn kids te knagen. Het voelde gewoon niet lekker. Ieder jaar kwamen er nieuwe iftars bij. Zowel op mijn werk als in mijn gezin werden de agenda's naast elkaar gelegd om toch bij zoveel mogelijk iftars en ook nog thuis aanwezig te kunnen zijn.

Ik was niet de enige, zo bleek. Bij steeds meer organisaties werden de postbussen tijdens de Ramadan inmiddels met tegenzin geleegd. Ook zij kregen een lawine aan uitnodigingen aan iftars over hen heen. In de 30 dagen van Ramadan werden er per avond veelal een stuk of vier, vijf iftars verspreid in Amsterdam georganiseerd. Rustige iftars in gezin-, familie- en kennissfeer verdwenen naar een donkere plek. Je familie kwam je aan het eind van de Ramadan tijdens de feestdagen wel weer tegen, zo werd er vaak gedacht, dus kon je gemakkelijk het verzuim inhalen toch?

Draait Ramadan om de vraag hoe je aan zoveel mogelijk iftars mee kunt doen? Natuurlijk niet! Vanzelfsprekend moet je tijdens de Ramadan extra je best doen voor verdraagzaamheid, vriendelijkheid, respect en saamhorigheid. Maar dit moet je doen omdat je het graag wilt, het moet geen sociale verplichting worden. Ik zou dan ook het volgende willen voorstellen: laat de verschillende organisaties gezamenlijk een iftar organiseren. Anders zijn we namelijk erg versnipperd bezig. Als we samenwerken en de krachten bundelen, zullen de onderlinge contacten veel intensiever zijn dan tijdens een van de vele vluchtige iftar-ontmoetingen. En dan het liefst om het jaar zodat het leuk en aantrekkelijk blijft. Als iedere moslim dan tijdens de Ramadan ook nog zijn burens voor een avondje iftar zou uitnodigen, zouden we zelfs één grote familie in Nederland kunnen worden. En laten we proberen dit alles zonder financiering van buitenaf te doen, zodat het uiteindelijk geen 'moeten' wordt. Laten we het leuk, gezellig en ontspannend houden. Dan hebben we weer een Ramadan die we koesteren en waar we met heimwee naar uit zullen kijken.”

Mijn eerste keer

Cihan Vural

Zomer 1989, Waalwijk...in de maand Ramadan.
Ik weet nog heel goed toen ik in één van de heetste zomermaanden aan de Ramadan meedeed. Het was ook mijn eerste keer dat ik van mijn moeder mee mocht doen. Eindelijk, ik hoorde erbij. Een negenjarige jochie dat zichzelf hoe dan ook wil bewijzen. 's Ochtends werd ik wakker gemaakt en kon met moeite aan tafel overeind zitten. Ik zag hoe mijn vader gretig grote happen van zijn belegde brood nam. Echt beleg bleek het niet te zijn zag ik achteraf, het waren de gestampte gehaktballen van het vorige avondmaal. Ja, ja paps motiveerde me wel om brokken door mijn keel te krijgen, gelukkig maar want, o wee wee, wat was ik blij de volgende dag dat ik in de ochtend gegeten had. En wat was ik stom geweest om niet nog meer te eten.

De ochtend uitslapen tot laat in de middag, lang in bed blijven zodat er minder energie verspild wordt; dat was de truc om door de hete dag heen te komen. Maar om 10:30 stond ik wel écht te popelen om met vrienden naar buiten te gaan, lekker fietsen, voetballen, stoeien en kattenkwaad uithalen...maar rond de middag stond ik wel bijna aan het einde van mijn Latijn. Kattenkwaad konden we niet uithalen want het was Ramadan, de heilige maand. We moesten heilig blijven anders hadden we voor niets gevast. Voor niets honger lijden in deze hete zomermaand?! Écht niet! Dus we gingen door met de heiligheid... alleen die heiligheid voelden we flink in onze maag, want in de late middag hadden we er spijt van dat we gevoetbald hadden. Nee.. we moesten per se winnen! Daar lagen we dan, drie turken van 9 met een trotse overwinningsgevoel in de borst en vreselijke honger in de buik. Als het buiten 30 graden warm is en de wind waait niet, zorgt je zweetproductie ervoor dat je al vóór vieren dorst begint te krijgen. Ik voelde mijn tong tegen mijn gehemelte aan plakken, mijn huig langs mijn keelgat schrapen...en later leek het wel of de smaakpapillen op mijn tong het begaven. We besloten maar om voor zessen naar huis te gaan, want erg veel puf hadden we niet meer. Eenmaal thuis werd ik met een gemene grijns bekeken

door mijn vader. “Als je er niet kunt tegen moet je d’r mee ophouden knullie...”, begon hij uitdagend. “Nee, nee” schudde ik mijn hoofd, kin naar boven vol trots. “Het gaat goed met me...” hoorde mezelf zeggen, terwijl mijn maag in volle opstand was. Ik liep snel mijn kamer in terwijl mijn vader nog aan het grinniken was. “Vanavond komen opa en oma om te eten”, riep hij achter me aan, “ik heb ze uitgenodigd” Ik liet mezelf op bed ploffen en pas toen drong het door. Opa en oma? O jee, nee he!

Het jongste broertje van mijn moeder, mijn oom, is 4 jaar ouder dan ik. Elke kans die hij kreeg om me te pesten kon hij tot in de kiemen benutten. Ik zag het al helemaal voor me, onophoudelijke gezeur en getreiter, uitdagende manoeuvres zodat ik een hapje uit dat heerlijke warme Turkse brood nam. Mijn god, wat een lijdensweg! En nog ruim zes uur te gaan voor zonsondergang! Allemaal voor jou grote Allah, de honger, de dorst, de hitte, mijn oom...allemaal omwille van jouw genade, Toen mijn moeder binnenliep zag ze me liggen. “Moeilijk hè, ik zei toch gisteren dat je er nog niet klaar voor was”. Ik hield mijn mond maar, had te weinig energie erop in te gaan. “Toch zijn we erg trots op je”. Ik keek haar vragend aan. “Ik, je vader en Allah zeker”. Ik geloofde het maar, enige troost voor een vastend kind van negen. Mijn moeder haalde een boterham met pindakaas opeens tevoorschijn. De sterke geur verspreidde zich al snel in mijn kamer en al mijn vijf zintuigen waren op die ene boterham gefocust. Van het trotse en koppige kind bleef weinig over “Allah vindt het wel goed genoeg dat je het tot zover hebt volgehouden” en ze reikte me dat broodje. “Het was belangrijk voor jou om te leren hoe arme mensen zich voelen elke dag. Mensen die niets te eten hebben lijden elke dag honger”. Ik voelde speeksel in mijn mond, opeens mijn smaakpapillen, mijn huig alles kwam weer terug. Ik keek heel onschuldig mijn ma aan. “Is Allah nu trots op mij?” Mijn moeder knikte en met een grijns gaf ze me de boterham aan. “Dankzij Hem hebben we eten, dus bedank Hem elke dag”. Zonder veel na te denken over het wel op deze manier kon, of het ook de bedoeling was nam ik een hap. Een simpel tijgerwit met pindakaas had nog nooit zo heerlijk gemaakt.

Mijn Ramadan

In de rubriek 'Mijn Ramadan' vertellen moslims op de Nederlands Islamitische Omroep over hun belevenissen en ervaringen in de heilige vastenmaand. De meesten van hen zijn bekeerlingen en hebben dus nooit of zelden de sfeer meegemaakt die in Ramadantijd heerst in de islamitische landen. Hoe beleven zij als nieuwe moslims hun vastenervaringen?

Mijn Ramadan: Nouredine Steenvoorden

Wilt u zich voorstellen?

Mijn naam is Nouredine Steenvoorden, getrouwd. Ik werk als begeleider in de gehandicaptenzorg en tik daarnaast stukjes voor <http://www.wijblijvenhier.nl> en <http://www.nioweb.nl>, Verder ben ik actief als vrijwilliger bij het Landelijk Platform Nieuwe Moslims

(<http://www.lpnm.nl>)

Wat herinnert u zich van uw eerste Ramadan?

Ik kon de eerste paar dagen nergens een lijst met tijden vinden, dus ik begon en eindigde mijn vasten op gevoel. In de avond bleek dat wel goed te gaan. Het inschatten van een ondergaande zon is een eitje. In de ochtend maakte ik een grappige vergissing. Ik dacht dat je moest beginnen met vasten als de zon net boven de horizon verscheen, waardoor ik steeds anderhalf uur later met vasten begon dan de meeste moslims. Daarnaast was mijn eerste Ramadan in hartje winter begonnen waardoor de dagen opeens erg kort waren en het vasten een makkie. Toen ik eenmaal doorkreeg dat het in de ochtend toch niet helemaal goed ging, werd het fysiek wat zwaarder maar de ervaring des te mooier. In de middag, als het tijd voor iftar was ging ik altijd wat eten halen in een groentewinkel verderop in de straat waar ik werkte. Na een paar dagen ontdekte de aldaar werkzame moslims dat ik mee aan het vasten was en nodigden ze me uit om bij hun in de winkel te komen eten. Dat was heel gezellig, en vooral ook lekker als de thuisgemaakte soepen tevoorschijn kwamen! Verder was het soms

wat eenzaam omdat ik weinig moslims bij mij in de buurt kende waardoor ik vaak alleen thuis at en niet echt die sociale ramadanvibe meekreeg. Gelukkig werd ik wel elk weekend uitgenodigd bij een Zuid-Afrikaanse moslimfamilie om met hun op pad te gaan naar familie en vrienden. Dus elke zaterdagavond zaten we bijeengepakt en vetrokken we richting Almere of Amsterdam-Oost en aten daar. Wat me het meest is bijgebleven van die avonden is de relaxedheid waarmee mijn vrienden en tegenwoordig mijn pleegfamilie overschakelden van hele wereldse zaken zoals eten, werken e.d. naar spirituele zaken zoals vasten als aanbedding, maar vooral ook het gebed. Ik vond het ontzettend mooi en bijzonder om aanwezig te zijn wanneer ze hun gebed gewoon midden in de kamer verrichten. Ik had zoiets nog nooit meegemaakt. Het ontroerde me en zette me aan het denken over mijn eigen relatie met God. Terugkijkend is een van die avonden waarschijnlijk de krachtigste aanzet geweest tot mijn terugkeer of bekeering tot de islam.

Met dank aan de NIO voor toestemming voor overname.

Begin en einde van de Ramadan

Aangezien begin en einde van de maand worden bepaald door de stand van de maan, is het belangrijk om te weten wanneer de maand Ramadan begint en wanneer hij eindigt d.w.z wanneer de maand Sjawwâl begint. Turken en Marokkanen verschillen vaak van mening hierover. Wat is de bijdrage van de astronomie hierin? Het antwoord van de Europese Raad voor Fatwa en Onderzoek in haar 3e zitting is na ampele overweging en discussie, als volgt:

Het begin van de maanden Ramadan en Sjawaal wordt bepaald door het zien van de maan, of door het blote oog of door observatoria, als het gebeurt in welk islamitisch land dan ook, met wettelijke middelen overeenkomstig de heilige woorden van de Profeet in de authentieke hadieth: “Als je de halve wassende maan ziet, begin dan het vasten en als je hem opnieuw ziet, breek dan het vasten”. Ook in een andere hadieth staat: “Vast, als je hem (de wassende maan) ziet en breek je vasten als je hem ziet”. De voorwaarde is dat de vaststaande

wetenschappelijke astronomische berekeningen niet in tegenspraak zijn met de mogelijkheid van het zien met het blote oog. Als echter deze berekeningen de mogelijkheid uitsluiten om de maan met het blote oog te zien, dan worden constatering met het blote oog van individuen verworpen en geweigerd. Deze

kunnen immers zijn ontstaan door vergissingen, fantasie of zelfs een valse en onjuiste claim. Bovendien dragen de getuigenissen van individuele ooggetuigen altijd een element van onvolmaaktheid in zich, terwijl astronomische berekeningen degelijk en ondubbelzinnig zijn.

Feest bij einde Ramadan. Illustratie bij het 7^e rijmgedicht (maqâmah) van Hari-ri. Geschilderd door Yahya al Wasiti rond 634 H (=1237 gemeenschappelijke jaartelling)

De geleerden zijn het erover eens dat wat onvolmaakt is niet kan opwegen tegen wat zeker en degelijk wordt geacht.

De Raad stelt tevens dat als ze spreekt van astronomische berekeningen, het hier niet gaat over de verboden en onwettelijke astrologie. Het gaat ook niet over diverse kalenders, wijdverspreid in islamitische landen zoals velen zouden kunnen denken. Wat we verstaan onder astronomische berekeningen, is het resultaat

van de moderne wetenschap of astronomie, gebaseerd op degelijke rekenkundige en wetenschappelijke basis. Deze astronomie heeft enorme vorderingen gemaakt en heeft de mensheid geholpen om de maan en andere planeten te bereiken. Moslim wetenschappers over de hele wereld hebben in deze wetenschap uitstekend werk verricht. (vertaling P. Reesink)

Exegese van een koranvers

Het is algemeen bekend dat sommige moslims strikter zijn in de toepassing van de Ramadanwetten dan teksten en uitleg vereisen. Onderstaande exegese uit een Saoedische krant hamert erop dat men gebruik moet maken van dispensaties die de Koran zelf aan geeft.

Het wezen en het doel van het vasten

Vraag 210: In de Qor'aan (2: 183-184) lezen we: "Jullie die geloven. Aan jullie is voorgeschreven te vasten, zoals het was voorgeschreven aan hen die er voor jullie waren -misschien zullen jullie godvrezend zijn. (Vast) een bepaald aantal dagen. Maar als iemand van jullie ziek is of op reis, (moet hij hetzelfde) aantal dagen (later vasten). En zij die het vasten als een te zware druk ervaren, mogen als compensatie een behoeftige voeden. Als iemand uit zichzelf goed doet, is dat goed/beter voor hem. Want vasten is goed/beter voor jullie. Als jullie dat maar weten".

Antwoord 210: Persoonlijk ben ik niet geneigd godsdienstige plichten en richtlijnen, vooral in zake de eredienst, te koppelen aan de lichamelijke voordelen die eraan vastzitten. Het onderliggende doel van zulke plichten en richtlijnen is de mens adequaat toe te rusten voor het vervullen van zijn rol in dit leven en hem voor te bereiden dat niveau van volmaaktheid te bereiken dat voor hem is weggelegd in het hiernamaals. Toch ontken ik niet dat wij of de geleerden voordeel kunnen ontdekken in het uitvoeren van zulke plichten en richtlijnen. Het spreekt vanzelf dat Allah rekening houdt met de lichamelijke gesteldheid van de mens voordat Hij plichten voor hem opstelt. We moeten echter onze religieuze plichten niet louter relateren aan wat onze menselijke kennis ontdekt. Tenslotte is on-

ze menselijke kennis beperkt en kan deze niet ten volle de goddelijke wijsheid doorgronden achter alles dat te maken heeft met de mens en zijn vorming, laat staan dat we kunnen doorgronden wat met het heelal te maken heeft. Allah is er zich van bewust dat de mens hulp en motivatie nodig heeft om aan zijn taak te beantwoorden en deze uit te voeren, ongeacht de voordelen. Het vereist tijd voor de mens om gewend te raken aan een plicht en van de wijsheid ervan overtuigd te raken. Daarom begint de verordening van het vasten met het toespreken van de gelovigen: zij worden herinnerd aan hun wezenlijke eigenschap, d.w.z. dat zij in Allah geloven. Dan wordt hun gezegd dat vasten altijd een plicht is geweest voor de gelovigen van alle godsdiensten. Het voornaamste doel ervan is hun vorming en training zodat ze een hoog niveau van ontvankelijkheid en zuiverheid verwerven en dat de vreze van Allah goed in hen is verankerd: "Jullie die geloven. Aan jullie is voorgeschreven te vasten, zoals het was voorgeschreven aan hen die er voor jullie waren -misschien zullen jullie godvrezend zijn". De vreze van Allah is dus het grote doel dat oprijst voor onze ogen. Wanneer de gelovigen deze plicht vervullen, in volledige gehoorzaamheid aan Allah, en om zijn welbehagen na te streven, dan voelen ze deze eigenschap van de vrees van Allah als een levend iets in henzelf. Dit is inderdaad de eigenschap die hun harten bewaart tegen het breken van hun vasten door aan zonde toe te geven, al is het slechts een zonde in gedachten.

Diegenen tot wie de Qor'aan zich richt, zijn zich ten zeerste bewust van de waarde die Allah hecht aan de eigenschap Allah te vrezen en daarvan doordrongen te zijn. Zij verlangen er intens naar dit te verwerven. Het vasten is een middel waarmee dit wordt bereikt of, zo kunnen we stellen -een weg ernaar toe. Dan wordt hun verteld dat het vasten slechts een bepaald aantal dagen is voorgeschreven. Ze hoeven het niet elke dag te doen. Van de verplichting zijn ontheven de zieken, tot ze weer beter zijn, de reizigers tot ze aangekomen zijn. "(Vast) een bepaald aantal dagen. Maar als iemand van jullie ziek is of op reis, (moet hij hetzelfde) aantal dagen (later vasten)."

Op het eerste gezicht lijkt de verklaring dat zieken en reizigers niet hoeven te vasten, zonder beperkingen. Dus elke ziekte en elke reis is een voldoende reden om niet te vasten, op voorwaarde dat men het vasten inhaalt, als de oorzaak, die

de dispensatie rechtvaardigt, niet langer meer bestaat. Zo zie ik deze algemene, niet verder bepaalde verklaring in de Qor' aan. Bovendien komt dit meer overeen met de islamitische idee van het verlichten van de druk en het niet veroorzaken van moeilijke omstandigheden. De dispensatie hangt niet af van de ernst van de ziekte of de moeilijkheid van de reis. Het gaat om ziek zijn en reizen in het algemeen. Het doel van de dispensatie is dat het Allah's wil is om dingen gemakkelijker, niet moeilijker te maken voor de mens. Er kunnen in deze twee omstandigheden overwegingen zijn die Allah kent en de mens niet. Er zijn misschien moeilijkheden die niet direct duidelijk voor ons zijn of die we misschien over het hoofd zien. Aangezien Allah deze dispensatie niet heeft verbonden met een bijzondere reden, zien we af van elk oordeel hierover. We gehoorzamen elke opdracht die Allah geeft, zelfs als wij er niet onmiddellijk de wijsheid van inzien. Wat vaststaat, is dat er een wijsheid achter zit, die wij niet per se herkennen.

Sommige mensen zijn bang dat een dergelijke mening ervoor kan zorgen dat mensen te laks worden of dat ze hun godsdienstige verplichtingen om de eerste beste reden verwaarlozen. Dit heeft islamitische geleerden er inderdaad toe aangezet een striktere houding aan te nemen en bepaalde voorwaarden te stellen. Maar dit argument rechtvaardigt volgens mij niet dat men beperkingen invoert voor een algemene verklaring van Allah. De islam dwingt mensen nooit te gehoorzamen. In dit soort godsdienstige verplichtingen gaat het juist om het verwerven van de vrees voor Allah. Degene die misbruik maakt van sommige concessies, die Allah toestaat, om aan zijn verplichtingen te ontsnappen, is allereerst zonder goedheid. Als men zo'n houding heeft, kan het doel van een religieuze plicht niet worden vervuld. We moeten niet vergeten dat de islam een godsdienst is die door God is vastgelegd en niet door de mens. Allah weet heel goed dat deze godsdienst een volmaakt evenwicht bereikt tussen ontheven worden van bepaalde plichten en strikte observantie van een plicht. Een bepaalde ontheffing of concessie kan een bepaald belang dienen dat anders niet wordt bereikt. Dit is inderdaad ook hier het geval. Daarom heeft de profeet bevolen om de ontheffingen en concessies te gebruiken die Allah heeft verleend. Als in een bijzonder geval mensen in een generatie aan corruptie doen, dan kan het herstel niet worden be-

reikt door een extra strikte toepassing van Allah's wetten, maar door hen op te voeden en te motiveren om de eigenschap te verwerven van de vreze van Allah. Als een strikte toepassing van wetten die menselijke transacties regelen, als afschrikking wordt gebruikt of als middel om kwaad te voorkomen in geval dat corruptie toeneemt, dan kan dit niet worden toegepast als het over de eredienst (de rituele verplichtingen) gaat. De eredienst is een relatie tussen de mens en zijn Heer die geen directe invloed uitoefent op de belangen van mensen, zoals dat gebeurt bij regels die over menselijke transacties gaan. Uiterlijke schijn in de eredienst is niet relevant, tenzij de eredienst gebaseerd is op de vreze van Allah. Als deze eigenschap aanwezig is, zal niemand proberen een verplichting te ontlopen of misbruik te maken van een concessie tenzij hij volledig overtuigd is dat er gebruik van te maken de voorkeur verdient, in gehoorzaamheid aan God in de bijzondere omstandigheid waarin hij zich bevindt. Een strikte toepassing van de regels die de rituele handelingen betreffen, of een tendens om de ontheffingen te beperken die oorspronkelijk (in de Qor'aan) in algemene termen zijn gesteld, kan sommige mensen verhinderen deze te gebruiken als ze ze nodig hebben. Bovendien heeft het weinig effect op diegenen die de verplichtingen willen ontlopen. Het is veel beter om de zaken zo aan te pakken op de manier zoals Allah het ons duidelijk heeft gemaakt. Hij bezit veel meer wijsheid dan wat kan blijken uit Zijn regels die verplichtingen vaststellen of ontheffingen verlenen.

Wat de ontheffing aangaat van het vasten in geval van ziekte, het lijkt mij dat de ontheffing geldt voor elk geval dat redelijkerwijs als ziekte kan worden beschreven, zonder dat we hoeven te letten op de ernst van de ziekte. Wel moet iedereen die gebruik maakt van deze ontheffing om niet te vasten, de Ramadandagen inhalen die hij vanwege ziekte of reis niet gevast heeft. Elke dag dat niet gevast is, kan worden ingehaald (buiten de ramadan) tijdens de rest van het jaar. De overheersende mening zegt dat men geen aaneengesloten dagen hoeft te vasten in geval van compensatievasten.

Bron: *Our dialogue. Arab News*, Jeddah. www.arabnews.com (vertaald uit het Engels door P. Reesink)

Van her en der

Objectieve voorlichting

In de boodschap van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog te Rome, bij gelegenheid van het einde van de vastenmaand Ramadan benadrukt Kardinaal Tauran, voorzitter van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog, de noodzaak op te voeden tot vrede en harmonie tussen de verschillende godsdiensten.

Kardinaal Tauran: “Voorlichting door religieuze leiders en schoolboeken die godsdiensten op een objectieve manier presenteren hebben een doorslaggevende invloed op de opvoeding en vorming van jongere generaties.”

Kardinaal Tauran nodigt moslims en christenen uit na te denken over de oorzaken van religieus geweld. Hij klaagt misbruik van godsdienst voor politieke doeleinden en discriminatie op basis van etnische of religieuze afkomst aan. “Onwetendheid, armoede, onderontwikkeling en onrecht liggen vaak direct of indirect aan de basis van het geweld tussen geloofsgemeenschappen.”

Kardinaal Tauran: “Laten wij ons hart openstellen voor wederzijdse vergevingsgezindheid en verzoening, een vreedzaam en vruchtbaar samenleven, respect voor de waardigheid en de rechten van anderen, ongeacht hun etnische of religieuze afkomst, evenals het geloof in de fundamentele gelijkheid van allen.”

In Nederland zijn op diverse plaatsen goede contacten tussen moslims en katholieken gegroeid. Ontmoeting is een stap in de richting van samenwerking aan een vreedzame en rechtvaardige samenleving.

Ik wens U een vreugdevol feest toe.

Met vriendelijke groet en hoogachting,

Mgr. dr. J.H.J.van den Hende, Voorzitter van de landelijke katholieke Contactraad voor Interreligieuze Dialoog,

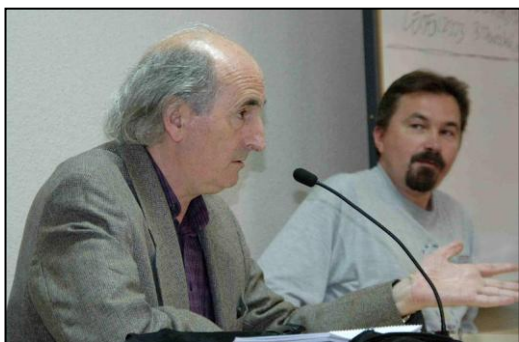
Drs.L.F.M.van Oers, Secretaris

Journées d'Arras 2010

Hoe kan men tegelijkertijd burger zijn en gelovig in Europa? Christenen en moslims als actieve partners in Europese maatschappijen.

Dit was het thema voor het Europese jaarlijkse oecumenische platform van personen binnen de kerken verantwoordelijk voor de dialoog. De bijeenkomst vond plaats eind mei in Madrid. Van alle voordrachten noteer ik er twee.

Witte Pater Justo Lacunza Balda hield een voordracht over dit thema. Europa is

een geheel van zeer verschillende landen die binnen de Europese Unie streven naar eenheid in diverse domeinen. Wat maakt iemand tot Europees burger? Naam, huidskleur, plaats van geboorte, nationaliteit? Elke burger heeft dezelfde rechten en plichten tegenover de staat. Het zijn civiele wetten en geen religieuze waaraan de burger

zich moet houden. De staten kennen verschillende vormen van regering: constitutionele monarchie, republiek, vorstendom, federatie. Ook de kerken in elk land van Europa zijn verschillend: katholiek, anglicaans, Luthers, orthodox, protestants.

De invloed van het christendom gaat verder dan geloof of godsdienst. Die invloed valt te bespeuren in architectuur, muziek, kunst, mensenrechten, opvoeding, onderwijs, theologie, literatuur.

Door secularisatie en materialisme verliezen de kerken aan invloed en leden.

Waarvoor dient het geloof? Komen alle geloven niet op hetzelfde neer? Godsdienst wordt tot de privé sfeer gereduceerd. Naast burgerschap bestaat er nationaliteit en identiteit. Deze drie noties zijn nauw met elkaar verbonden.

Voor de moslims geldt hetzelfde: ieder land in Europa heeft een andere islam. Moslims zijn in Europa vanwege kolonisatie, immigratie en als vluchtelingen vanwege conflicten of oorlogen. Ook moslims hebben verschillende identiteiten

afhankelijk van de groep waartoe ze behoren maar ook vanwege hun band met soennieten, sji'ieten, mystieke broederschappen. Iedere moslim groep heeft zijn eigen geografische en culturele identiteit.

In Europa verandert de maatschappij constant en ontstaat er cultureel en religieus pluralisme, ook al denken velen dat tegen te kunnen houden. Staat en godsdienst zijn gescheiden, ook al verschillen de verhoudingen tussen staat en godsdienst van land tot land. Daarom kan de staat geen godsdienstige wetten opleggen of afdwingen. Moslims hebben vaak moeite om hun godsdienstige wetten in overeenstemming te brengen met hun godsdienstige wetten. Vandaar dat De Europese Raad voor Fatwa en Onderzoek in Dublin advies geeft in geval van tegenstrijdigheid of twijfel. Zo kan de moslim zich afvragen of hij kan wonen in een niet moslim land, of hij kan, mag of moet meedoen in de plaatselijke of landelijke politiek binnen christelijke of andere partijen. De raad heeft hier uitvoerig over bericht.

Hierover ging een andere voordracht door Erwin Tanner, jurist in dienst van de Zwitserse Bisschoppenconferentie. Zijn artikel staat in Michel Younès (éd.), *La fatwâ en Europe. Droit de minorité et enjeux d'intégration*, Lyon 2010: PROFAC , p. 143-158.

Het bezoek aan de moskee van Madrid gaf de gelegenheid in contact te komen met lokale moslim leiders.

Mona Siddiqui benoemd tot hoogleraar

De universiteit van Tilburg heeft prof. dr. Mona Siddiqui benoemd tot bijzonder hoogleraar Islam en burgerschap bij de Faculteit Katholieke Theologie. Siddiqui is verbonden aan de Universiteit van Glasgow, waar ze leiding geeft aan het Centrum voor Islamstudies. Ter gelegenheid van haar eerste bezoek aan de faculteit vindt in Utrecht een rondetafelconferentie plaats over Islam, globalisme, secularisme en fundamentalisme.

De Faculteit Katholieke Theologie vindt dat het in deze tijd van belang is om niet alleen over moslims te praten, maar ook met moslims. Daarom is zij verheugd dat Mona Siddiqui de bijzondere leerstoel Islam en burgerschap komend jaar zal bekleden.

Naast haar hoogleraarschap aan de Universiteit van Glasgow adviseert Siddiqui organisaties en beleidsorganen inzake de islam in de moderne samenleving, inclusief terrorismebestrijding. Ook is zij lid van het Wereld Economisch Forum met als agenda de dialoog tussen islam en het Westen. Voor radio en televisie verzorgde zij tal van interviews over actuele kwesties. Haar onderzoek betreft islamitisch recht, de dialoog tussen islam en christendom, de verhouding tussen man en vrouw in juridische zaken en moderne Arabische literatuur. Bron: UvT

Mensen en goden

Des Hommes et des Dieux - tijdens het filmfestival in Cannes kreeg de film de prestigieuze 'Grand Prix' - gaat over een klooster, ergens hoog in de Atlasuitlopers in Algerije tijdens de jaren '90. Acht Franse monniken leven er in harmonie met hun islamitische dorpsgenoten. Ze helpen hen in hun werk, nemen deel aan hun festiviteiten en waken over hun medische gezondheid. Terreur en geweld nemen echter langzaam maar zeker de bovenhand in de regio. Ondanks het toenemende gevaar dat hen omringt, groeit de vastberadenheid onder de monniken om te blijven. Wanneer ze besluiten om enkele gewonde terroristen te behandelen, reageren de autoriteiten furieus en zetten hen onder druk om terug te keren

naar Frankrijk. Een verhaal over waarden die geconfronteerd worden met fundamentalisme. De trailer van de film vind je op <http://www.bruggenbouwers.com/2010/08/29/18-november-des-hommes-et-des-dieux-in-nederland>. De film kan een goede bijdrage leveren aan het actuele debat over interreligieuze ontwikkelingen in Nederland.

In Begrip 3/2009 bl. 157-158 vindt u een recensie van het boek *De droom van Tibhirine. Monniken en moslims*. De erfenis van de zeven vermoorde trappisten. Ivo Dujardin (red.). Uitg. Lannoo, 2009. Bron: 06/09/2010 AFP 12

De waterspuwer Ahmed

Deze waterspuwer aan de buitenkant van de kathedraal van de Sint Jan in Lyon heet Ahmed. De kathedraal maakt deel uit van het werelderfgoed van de UNESCO.

Al dertig jaar lang is Ahmed Benzizine opzichter bij de restauratie van deze kathedraal. De waterspuwer is gemaakt in de geest en stijl van de middeleeuwse bouwers. Zij hadden de vrije hand voor het vervaardigen van allerlei figuren, meestal dieren. De waterspuwer heeft als opschrift: God is groot.

Pierre Durieux, hoofdopzichter, vindt het een oecumenisch symbool. Voor Kamel Kabtane, rector van de grote moskee van Lyon, is het een knipoog naar de vriendschap tussen christenen en moslims in Lyon. Lyon is de eerste grote stad buiten Parijs die een echte moskee heeft laten bouwen in de tachtiger jaren. “Er gebeuren hier dingen die elders onmogelijk zijn. Al in 1875, tijdens de inwijding van de Notre-Dame de Fourvière, was de emier Abd-el-Kader aanwezig.”